

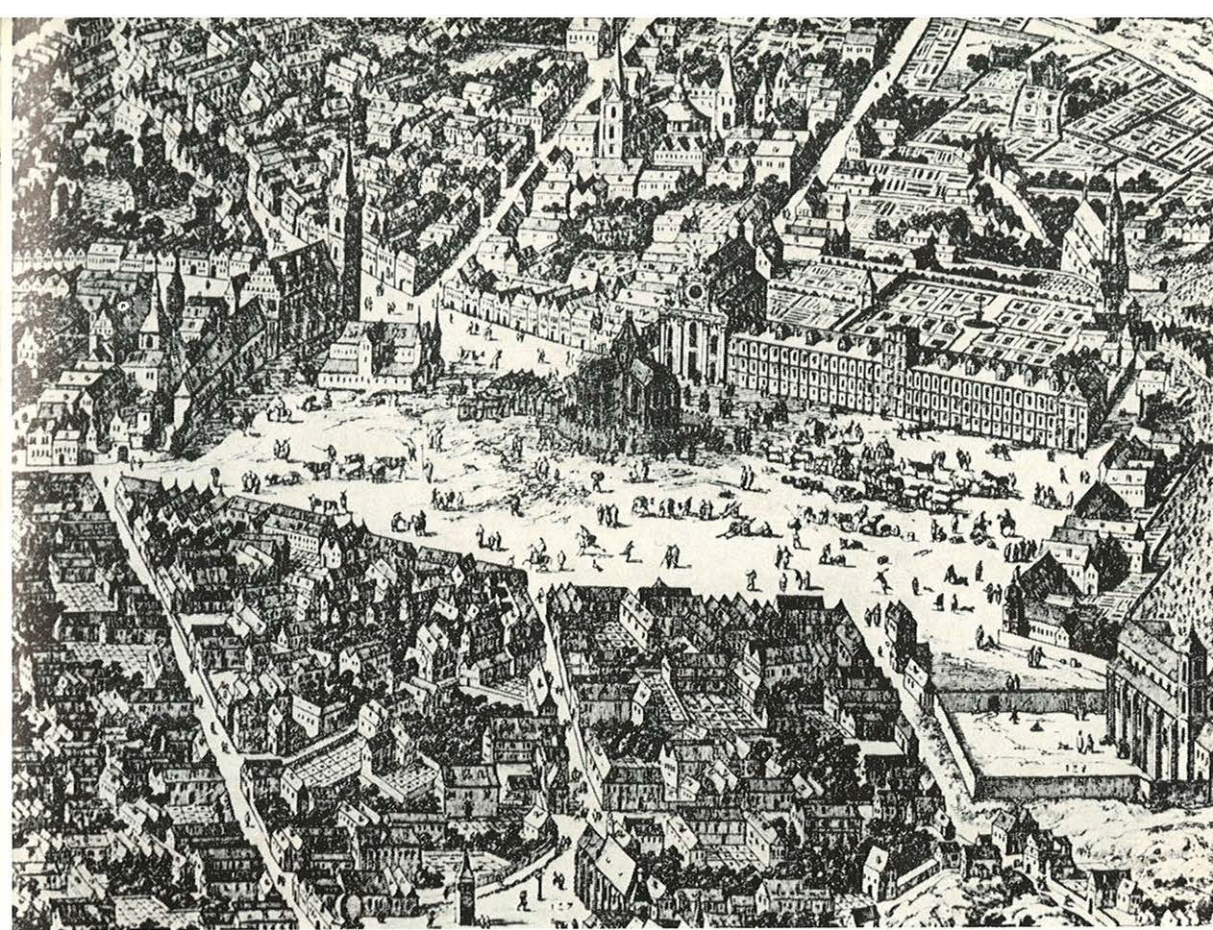
ZANIKLÉ PRAŽSKÉ ZAHRADY

Emanuel Poche

Je paradoxem, že doba prohlubujících se a ve veřejnosti stále pronikavěji kolportovaných vědeckých poznatků o významu vegetace pro čistotu ovzduší i pro lidské zdraví výsledky a vážnost těchto poznatků až na výjimky zanedbává. Dálo se tak v druhé polovině minulého století za náhlého rozvoje průmyslu a železniční dopravy a děje se tak i dnes, v době vědeckotechnické revoluce. Vždy v souvislosti s nikdy nebývalou exploatací přírody a její zeleně pro účely výstavby nových obytných či průmyslových aglomerací, ať jsou na předměstích či v sídlištích. Jen jako nepatrná daň zjištěným, avšak zanedbávaným skutečností o ekologické funkci vegetace byly v 19. století vytvářeny v městech veřejné, často architektonicky řešené sady a parky, zatímco dnešek, zatížený obecným nedostatkem prostoru, sice ponechává v sídlištní zástavbě rozlehlé trávníkové plochy, avšak namnoze bez žádoucí vzrostlé vegetace. Zákonem chráněné přírodní enklávy a památkové útvary na obvodu měst zdaleka nestačí na to paralyzovat denní zamořování ovzduší splodinami spalovaných látek a regenerovat atmosféru do stavu potřebného pro hygienu a zdraví leckdy i statisícového počtu obyvatelstva nových sídlišť a s nimi i miliónového počtu městského jádra a jeho předměstí.

Zabývající se těmito úvahami zjišťujeme, že naše hlavní město prožilo v tomto ohledu své nejzdravější údobí v době osvícenství a v první třetině 19. věku. Oba ideové proudy tohoto časového půlstoletí, „racionalism a romantism“, rozum a citovost, si vážily přírody, oceňujíce především její estetické hodnoty, avšak zanedbávající ani její hospodářskou prospěšnost. Neznaly zatím nějaké vědecké pohnutky veřejné zdravotní účinnosti vegetace v městě a jeho okolí a její blahodárnost spatřovaly v živelném uvolňování lidí z všednosti práce a pobytu uvnitř města. Zprvu rozhodovalo hledisko individuální rekreace, podněcované módou i potřebou rodové či stavovské reprezentace. Významnou úlohu tu sehrála k moci se deroucí bohatá buržoazie, inspirovaná v tom rozkladem i příkladem do společenského zákulisí ustupující domácí šlechty. Většinou však v míře značně střízlivé a mnohde zvulgarizované, neboť tradici tu nahrazoval majetek a potřeba povrchní a často i výnosné reprezentace.

Tehdejší pražská zahrada v druhé půli 18. století prožívá třetí stadium svého slohového a uměleckého vývoje. Po renesanční a raně barokní zahradě vlášské, která se v pražském svahovitém terénu vyhranila do početné specifické podoby terasovitých zahrad na svazích Petřína a Hradu, a po ojedinělých vrcholně barokních zahradních teritoriích francouzských plošného založení s květinovými parterry a stříhanou vegetací se v klasicistní Praze jako v celé soudobé Evropě 18. věku uplatňuje styl anglický.

Panoráma Prahy s Dobytčím trhem na plánu Folprechta van Ouden-Allena, 1680–1685, (snímek J. Janatková)

Tvůrčí zásah lidského intelektu a ruky do přírody je tu opět podřízen její dominující síle, spontánnosti a náhodnosti vegetace, neohrazené teritoriálně ani neznásilněné kompoziční vůlí zahradního architekta. Je to výraz anglického měšťanského liberalismu 18. století, pro nějž je otevřená a volná příroda stejně tak zdrojem psychického uspokojení jako prostředkem hospodářského prospěchu (ovčí farmy, textilnictví). Nechybí tu ani podněty klasicistního výtvarného cítění, vyplývající z obdivu k antice s jejím přírodním kultem a její palladiánské transformaci, běžné v Anglii 17. a 18. věku. Jen ta živelnému vztahu k přírodě ukládá určité stylové skladební normy. Navrhuje je londýnský architekt William Kent (zemřel roku 1748) úpravou zahrad v Claremontu, Esheru, Kew a Kensington Gardens v Londýně. Později nalézá tento zahradní názor odezvu v „přírodním učení“ J. J. Rousseaua, které v díle zahradního teoretika J. Morela z roku 1776 vnáší soumrak do dosud platné zásady „učesaného“ parku francouzského. Současně prosazují na kontinentě anglický přírodní styl Němci Eyserbeck, Hirschfeld a Lenné za účinné pomoci J. W. Goetha (Weimar, Ilmenau), knížete Pück-

lera (Muskau), Františka I. (Laxenburg), hraběte Schella (Mnichov) a pruských králů (Berlín).

Romantická nota, která je od druhé půle 18. století průvodním zjevem klasicismu, se snaží podtrhnout přírodní charakter nových zahrad a parků zdánlivě náhodnými architektonickými bibeloty jako jsou chrámky, umělé zříceniny, altány, pagody, popřípadě i volnou plastikou. V této podobě se zmocňuje anglický park i Prahy koncem 18. století a začátku století devatenáctého, jak to dodnes, byť v okleštěné podobě, dokumentuje Klamovka nebo Cibulka.

Jak výše naznačeno, byly v Praze pro tuto přírodní a romantickou formu zahrady zvláště příznivé podmínky. Vedle zbytku chudnoucích příslušníků šlechtického stavu,

U rozhledny v parku na Cibulce (snímek Z. Helfert)

Čínský pavilón v zahradě na Cibulce v Košířích (snímek Z. Helfert)

přesto však stále podnikavých investorů v oblasti kultury i hospodářství, se na jevišti společenského života, úplně zprovincializovaného vinou vídeňského centralismu, uplatňuje převážně k moci se deroucí buržoazie. Bohatne ze státních dodávek i narůstajících možností podnikání, a ač je sebevědomá v důsledku úspěchů Francouzské revoluce a prodchnuta obdivem k anglické hospodářské a kulturní expanzi, nalézá zvláštní uspokojení v šlechtických titulech a feudálním způsobu života. Pokrokovost, výraz vlivu josefínských reforem i západní módy, provázené liberalismem v podnikání, odmítá doznívající barokní společenský formalismus a dosavadní tradici a životní styl ve všem přetváří do nové uvolněné a zjednodušené podoby. Tyto aspekty pronikají i do zacházení s hmotným odkazem minulosti.

V oblasti městské vegetace se to projevuje dvojím způsobem; hromadným zakládáním přírodních zahradních enkláv jako součástí nových předměstských villegiatur a dvorců a přetvářením starších vnitroměstských zahrad, stylově italsky či francouzsky komponovaných do přírodní podoby podle Rousseauova učení a vyzrálého zahradního pojetí Kentova. Rozlehlé plochy trávníků, porůznu oživené solitéry i skupinami stromů a keřů, dlouhé aleje, rybníčky i potůčky s mosty a bariéry stromové usměrňují většinou za účasti kultivovaného znalce rostlinného porostu a někdy i architekta plochy polí a luk a zčásti i interiér Prahy. Architektura se v těchto nových útvech koncentruje namnoze jen do obytných či hospodářských stavení, někdy i do akcentování zahrad-

ního terénu oněmi miniaturními kreacemi chrámků a altánů, o nichž byla již výše zmínka. Jinak tu však vládne zákon přírody, třebas pečlivě pěstěné a opatrované.

Nezastavěné území Nového Města pražského od Karlova až po Poříč, a zejména pak přilehlý pražský venkov, Nusle, Vinohrady, Karlín, a na levém břehu Vltavy oblast od Královské obory po Košíře se zaplňují v průběhu padesátiletí na přelomu 18. a 19. věku v nesouvislou mozaiku zahradních teritorií šlechtických i měštanských. Stát i mohovití jedinci vytvářejí před a hlavně za červenými cihlovými šancemi i na nich novou zelenou vegetabilní hradbu, jež umocňuje krásu městského panorámatu a zajišťuje, třebas dočasně, Pražanům nejvyšší dosažitelnou míru čistoty ovzduší. Průmysl ve svém tehdejší zánětlivém stavu je zatím narušuje jen v lokální míře. A nejen to. Nekleštěná přírodní vegetace se zmocňuje i volných ploch v domovních blocích a vniká i do architektonických zahrad stávajících. Pod jejich názorem se rozleptává italská a často francouzská dokoňovaná stylovost starších pražských zahrad 16. až 18. století.

Jednou z takových citelných ztrát historického rázu zahrady pod nápoem anglického stylu přírodního parku je vegetabilní proměna Královské zahrady na Pražském hradě. Její renesanční, francouzským pojetím první půle 18. století za Kaňkova a Dienzehoferova vedení upravená podoba je patrna ještě na Huberově panorámatu Prahy z roku 1769. O tom, že Huber věrně zpodobnil tento detail svého grafického díla, svědčí líčení anonymního cestovatele, který navštívil roku 1787 Prahu a jež Královská zahrada zvláště zaujala. U vstupu k Pražskému mostu byl podle jeho vyprávění „květinový záhon, od něhož vedly krásné aleje k dalšímu záhonu (lépe záhonům) s vodní nádrží a stromy. V další části byly rondely, z nichž se osmery směry rozbíhaly „oplocené“ (zřejmě buksusy) pěšiny. Dozadu je pak stromovka s pažitou, ohraničená střihaným zimostrázovým porostem, kudy bylo možno vstoupit do zelené klenuté chodby zvané „filozofická pěšina“. Byla to nejkrásnější a nejhustší přirozená klenba, kterou kdy viděl. Na jejím konci byl vidět dům, mědí krytý, kde bydlel Tycho Brahe (Královský letohrádek). Toto pětidílné podélné rozčlenění Královské zahrady dokresluje Huberův prospekt. Co na něm nevidíme a co snad v období mezi jeho vznikem a cizincovým popisem mohlo vzniknout, jsou v popisu „dvě velké cesty po stranách zahrady, ohraničené živým plotem, ty vedou k dvěma kabinetům, jimiž po stupních přijdeme do tmavého lesíka“. Toto konstatování, hlavně pokud jde o lesík, nesouhlasí s charakterem Královské zahrady, a zdá se proto, že autor popisu sem supponuje vzpomínku na některou jinou zahradu. Proměna barokního rázu Královské zahrady v převážně anglický přírodní park nastala tedy až po roce 1789. Před rokem 1833 se v perokresbě Antonína Langweila už jeví jako hustý listnatý sad, což do značné míry trvá dodnes.

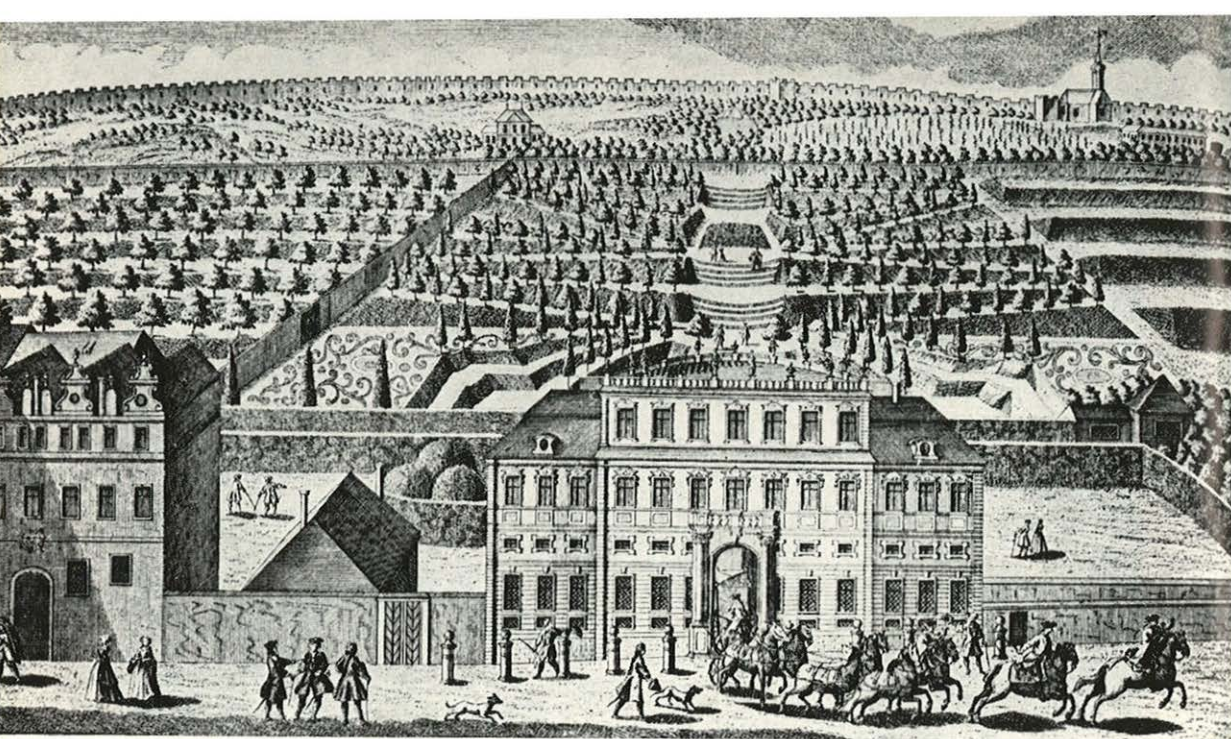
Taková proměna barokního stavu pražských zahrad v útvar přírodní je svým způsobem obdobou tehdejších přestaveb a úprav mnohých architektonických památek do nové podoby tehdy panujícího klasicismu. Až na palácové zahrady pod Pražským hradem s výjimkou zahrady Fürstenberské, všude prošla vlna romanticko-klasicistního připodobňování zahradních teritorií tzv. „nedotčené přírodě“. Tento osud postihl zejména palácové zahrady na svahu Petřína, počínaje zahradou Vrtbovskou, která však, stejně jako zahrady pod Pražským hradem, díky umělému úzkému terasovitému terénu, nepříhodnému pro realizaci vzorné „kopie“ přírody, poskytovala pro to jen ne-

Gotický chrámek v sadech na Klamovce (snímek Z. Helfert)

mnoho možností. Zato tím více bylo v tom směru podniknuto ve vzájemně sousedících zahradách Vratislavské, Schönbornské a zejména Lobkovické. První, založená po roku 1670 Kryštofem Vratislavem z Mitrovic jako italizující zahradní areál s parterem, doplněným dvouramenným schodištěm z let 1700–1712, svírajícím grottu a vedoucím na vlastní zahradní plošinu s koutovými altány, se časem proměnila v neukázněnou džungli. Dodnes očekávaná regenerace v souvislosti s využitím Vratislavského paláce pro Galerii hlavního města Prahy by měla proto Praze vrátit něco z kouzla její barokní původnosti. To, co už sotva lze očekávat od sousedních zahrad, Schönbornské, původně Colloredovské a Lobkovické, původně Přehořovských, neboť jsou dnes součástí sídel zahraničních legací. Colloredovská, založená v druhé polovině 17. století a architektonicky upravená roku 1715 za Jeronýma Colloreda do dnešní podoby, asi za účasti zahradníka Matěje Lebsche, pozdějšího autora nové zahrady paláce Černínského na Hradčanech, patřila k nejpozoruhodnějším stylovým zahradním kreačím období baroku. Vychvaluje ji už Balbín ve svých „Miscellaneích“ a těšila se odjakživa zvláštní pozornosti cizích návštěvníků Prahy. 19. století zavalilo její terasy bujnou vegetací a zastřelo osovost dispozice mířící od severního portálu ke gloriету (původně viničnímu lisu na temeni zahrady), přestavěnému z raně barokního stavu do dnešní pseudorenesanční podoby.

Ještě hůře dopadla zahrada Lobkovická, založená po roce 1703 zahradníkem Janem Kapulou zřejmě ve spolupráci s architektem paláce Giovannim Alliprandim jako terasovité organicky s palácem svázané teritorium, které nám v původní podobě

Černínský palác (Lobkovický) se zahradou, mědiryt podle kresby F. B. Wenera, kolem 1740 (snímek J. Janatková)

zobrazil T. B. Werner kolem roku 1740. Doba klasicismu rozrušila původní stylovost zahrady novou vegetativní náplní, vybudovala zde skleníky a dokonce alpinum, dílo zahradníka Antonína Skalníka, přičemž do prostorové izolace uvedla krásnou Alliprandiho salu terrenu v severní části zahrady, stavbu většinou mylně pokládanou za dílo druhé půle 18. století.

Podobně zanikla původní barokní podoba kdysi Dienzenhoferovy zahrady na Smíchově, ještě kolem roku 1910 reprezentovaná grottou a voliérou. Stalo se tak v době po roce 1758, kdy zahradu získal František Buquoy, který ji vybavil skleníky, oranžerií a fíkovnou i novou vzrostlou vegetací a učinil ji na deset let místem čilého společenského dění. Její půdorysnou dispozici a rozlehlost názorně předvádí Herget v plánu z roku 1791. Skutečná zkáza tu začala roku 1804, kdy tu Ferdinand Delorme zřídil továrnu na cikorku, a pak hlavně po roce 1810, kdy Mojžíš a Juda Porgesové do větší části zahradní parcely vtěsnali stavení kartounek, později neblaze proslulých. Část zahrady po roce 1884 padla na staveniště smíchovského kostela sv. Václava a jeho fary, za našich časů pak smíchovského Národního domu, tržnice a sousedících činžovních domů, a tak dnes už jen nevelké sadové plochy při ulici Matoušově a na náměstí 14. října připomínají zahradu, kterou ještě roku 1787 anonymní návštěvník obdivuje pro výtečné aleje, výborně udržované, a krásnou vyhlídku na Vltavu a Nové Město pražské.

Také košířská Klamovka, původně pozdně barokní architektonické dílo z roku 1757, jak to dokládá rokokový pavilón, kombinovaný se skleníkem, dostala kolem roku

1790 náplň přírodního parku, avšak oživeného výtvořou lidského génia a ruky, jakými jsou klasicistní chrámek Noci a později novogotický altán (kolem roku 1820).

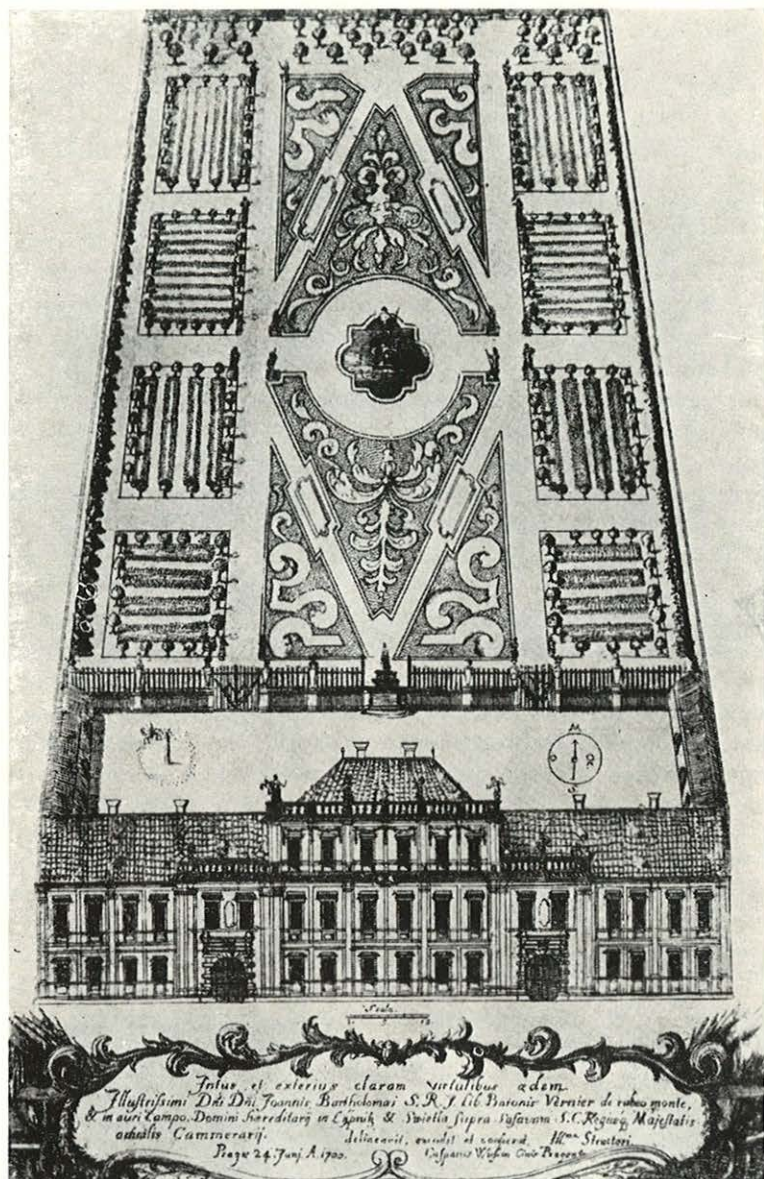
Roku 1797 zanikla při Hegerově přestavbě paláce Příchoveckých na dnešních Příkopech (dnes Slovanského domu) zpuštělá zahrada kdysi Vernierova z doby před rokem 1700, kdy ji zobrazil C. Wussin na známé vedutě, přivázané k dílu Abrahama Leuthnera, „Gründliche Darstellung der fünf Säulen“ z roku 1677. Byl to kdysi v Praze vzácný doklad syntézy italských motivů a velkého ornamentálního, květinami osázeného parteru francouzského typu. Dílo Leuthnerovo je i jinak poučné ilustracemi prostorové dispozice a vybavení barokních zahrad a hlavně různými architektonickými a plastickými koncepcemi fontán, ve svém stylu ještě hodně manýristických.

Na zániku původního stylového charakteru starších pražských zahrad se neprojevovala jen horlení pro evokaci romantického ovzduší zdánlivě volné přírody, ale i události politické.

Zrušení jezuitského řádu roku 1774 zasáhlo v různé kvalitativní poloze i do využití a náplně rozlehlých pražských zahradních enkláv této řehole. Postupně byla rozparcelována rozlehlá zahrada jezuitů novoměstských, sahající od Dobyččího trhu (Karlovo náměstí) až k Lípové ulici, jak to zobrazuje prospekt Prahy od Ouden van Allena z roku 1685. Byla to rovinatá, geometricky trávníky šachovaná plocha s altánem uprostřed. Tvořila součást rozlehlé zahradní enklávy, sahající k Vyšehradu a Podskalí na straně jedné a k Špitálskému poli (Karlínu) na straně druhé. Na části této plochy vznikla už v době barokní kdysi proslulá zahrada Salmovská, která přijala v období klasicismu novou vegetativní náplň i architektonické vybavení. Její tehdejší majitel Kristián Clam-Gallas (podle něhož v druhé polovině 18. století zvaná Clamovská) tu zřídil divadélko, umělou ruinu, lázně, altány a sochy, takže i tato zahrada pohnula neznámého německého návštěvníka Prahy v roce 1787, aby si ji zaznamenal ve svém

Chrámeček Noci v bývalé zahradě na Klamovce (snímek Z. Helfert)

Palác J. B. Verniera na Příkopech podle rytiny C. Wussina, 1700, (snímek J. Janatková)

itineráři jako zahradu, která „předčí všechny ostatní četnými krásnými zákoutími a zejména vkusným zařízením budov, v nichž je divadélko, lázně, aj. Náklad na zahradu je značný a smí se tu procházet každý. „Ale tomu,“ jak praví pisatel, „v Praze neholduji“. V tom měl pravdu, Pražané dávali přednost zahradám restauračním, takovým jako byla tehdy zahrada Graffova na Malé Straně. Zahrada Salmovská zanikla

po roce 1868 jako oběť stavebního gründerství, jež se zmocnilo do roku 1889 rozlehlé zahradní zóny, ponechané při založení Nového Města pěstování vegetace a hlavně vinic (privilegium Karla IV. z roku 1358), jako byly zahrady Humburská, Müllerovská, Zlatovská nebo Škrvunských (u Slepé brány). Graffova zahrada vznikla proměnou jiné zahrady, kdysi jezuitské. Byla to nevelká zelená plocha na malostranském břehu Strouhy, dnešní Čertovky, mezi zahradou kdysi Michnovskou, později Schwarzenberskou, a zahradou Nosticova paláce. Jezuité si tu zřídili refektář. Vzápětí po jejich zrušení ji koupil Adam Graff, který budovu proměnil ve vinárnu, a při Čertovce roku 1781 vystavěl studené lázně. Místo bylo v osmdesátých letech 18. věku velmi populární, neboť se i o této zahradě zmiňuje uvedený již neznámý německý návštěvník Prahy k roku 1787 jako o nejznamenitější zahradě lidové, „kde se povyrazí prostý lid a kde denně lze potkat mnoho pěkně oděných Pražanů. V určité dny se tu konají bály“. Ty se tu udržely až do první půle 19. století jako oblíbené povyrazení pracujících.

Jezuité vlastnili na Malé Straně ještě další zahradu, a sice pod Letnou na břehu Vltavy, tam, kde byla roku 1896 dokončena budova Strakovy akademie (dnes Předsednictva federální vlády). Zde byla zahrada už v polovině 15. století; v 16. století přešla do majetku Pernštejnů, z nichž Maria Manrique de Lara, vdova po Vratislavu z Pernštejna, ji darovala staroměstským jezuitům, kteří v Klementinu neměli možnost založit dostatečný rekreační areál. Jezuité v zahradě postavili kapli sv. Ignáce a letní dům (refektář) a plochu zahrady propůjčili k pěstování ozdobného a léčivého rostlinstva. Už před rokem 1622 tu vznikla jedna z prvních botanických zahrad pražských, zařízení, které už od dob Karla IV. mělo v Praze dobrou tradici (zahrady Angela z Florencie před 1360 a Onoforova, obojí při dnešní Jindřišské ulici). Po zrušení řádu připadla zahrada stejně jako jezuitské Klementinum náboženskému fondu a semináři, který však místo ní dal přednost rozlehlé zahradě zrušených malostranských karmelitánů u Panny Marie Vítězné (dnešní Seminářská zahrada). Zahrada byla roku 1785 prodána podnikateli Bertonimu, který z někdejšího refektáře učinil tančírnu a ze zahrady zábavní a restaurační sad. S výjimkou let 1847–1850, kdy budova sloužila evangelickému sboru, tu vládla lidová zábava až do roku 1878, kdy se Zemský sněm usnesl koupit pozemek pro stále oddalované vybudování internátu a školy ve smyslu někdejší nadace hraběte Jana Petra Straky z Nedabylic (zemřel 1720). Jak vypadala tato zahrada těsně před zřízením evangelického sboru kolem roku 1845, výstižně zobrazuje Sandtmannův akvarel, malovaný z protějšího břehu na dnešním Alšově nábřeží. Je tu bohatě vzrostlé stromy, vytvářející spíš dojem lesa než zahrady.

Je ironií osudu, že cíl, který si jezuité vytkli při získání této zahrady, tj. dát tu prostor botanickému využití, poznamenal natrvalo další jejich zahradu, ležící na území dnešního Smíchova mezi zmíněnou zahradou Dienzenhoferovou (Buquoyskou) a zahradou letohrádku Slavatovského, který se táhl k Vltavě od dnešního náměstí Arbesova. Její vysokou výtvarnou náročnost dodnes v Lapidáriu Národního muzea reprezentuje vznosný portál a kamenná patrová kašna zvaná Medvědí od Jeronýma Kohla z roku 1689, která po dočasném umístění na dnešním náměstí Sovětských tankistů byla po roce 1945 přestěhována na zbytek zahrady Buquoyské na náměstí 14. října. I tato překrásná zahrada slavatovské villegiatury let 1673–1689 většinou zanikla v 19. věku jako oběť nenasytných tvůrců pražských kartounek. Zbytek zašel po roce 1899, byv rozparcelován pro činžovní zástavbu. Jižně od ní ležela pátá zahrada, patřící od 17. sto-

Nuselské údolí s Karlovem na kresbě A. Gustava, kolem 1815 (snímek J. Janatková)

letí jezuitům, vybavená architektonicky a sochařsky neméně honosně než zahrady sousední. Do roku 1930 se z ní zachoval zahradní dům, jedna z vzácných civilních staveb zdejšího souseda Kiliána Ignáce Dienzenhofera z roku 1735. Dům přečkal roku 1773 zrušení zahrady jako řádové a stal se dominantou její proměny v novodobou zahradu botanickou. Tato rozlehlá enkláva, sahající od Preslovy ulice k Vltavě, byla roku 1835 rozšířena o sousední menší zahradu Stefskou. Vstup do ní byl domem čp. 73. Vzdor své veřejné funkci oficiální botanické zahrady pražské, padla i tato zahrada za obět stavebnímu gründerství počátku našeho věku po úporném boji ochránců přírody i uměleckých památek. Roku 1902 začala tu parcelace, která pohltila valnou část její plochy až na nevelký parčík, dnes nazvaný na paměť K. I. Dienzenhofera, a jen přilehlá ulice V botanice připomíná více než staletý úkol této přírodní i umělecky pozoruhodné zahradní enklávy.

To byl osud skoro vši přírodní oblasti smíchovské a košířské, která pro svou krásu terénu a vegetace byla už od středověku vyhledávaným místem vědomé i podvědomé rekreace, a to byl konečně i osud celé periferie pražského čtyřměstí.

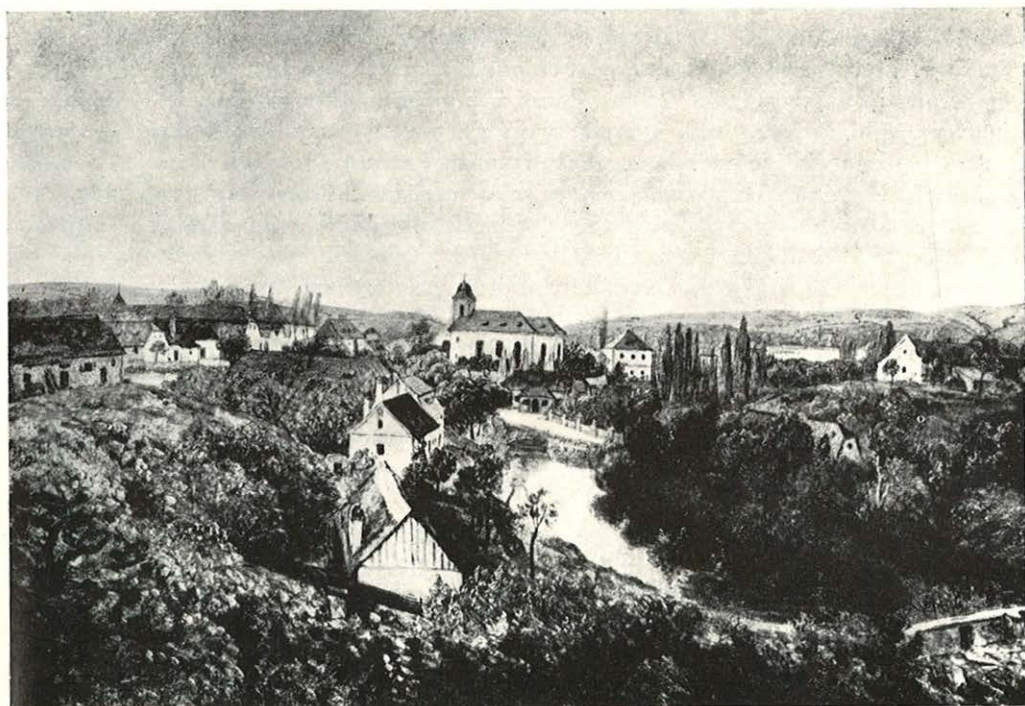
Jestliže móda anglického parku jen smazávala architektonickou formu starých barokních zahrad, 19. století se průmyslovou revolucí a stavebním gründerstvím obrátilo dokonce proti svému romantickému, pro ryzí přírodu bojujícímu začátku a bezohledně změnilo valnou část pražské vegetabilní minulosti. Zpočátku to nebylo jen rušení klášterů a změna funkce jejich zahrad, ale i nová služba některých zahrad palácových. Tak zanikla už v druhé polovině 18. století krásná francouzská zahrada Schwarzenberská v souvislosti s proměnou paláce kdysi Michnovského ve vojenský objekt. Zahrada, která zaujímal a větší část Kampy a už v 17. století zabrala plochu

zdejších starých měšťanských zahrad, byla zušlechtěna kolem roku 1720 Adamem ze Schwarzenberka, jak nás o tom poučuje plán z doby kolem roku 1740 v třeboňském archívu, do složité architektonické kompozice. Na levém břehu Čertovky, před zahradní fasádou paláce byl čtyřdílný květinový rozvilinový koberec a k němu přilehlá dvoudílná stromovka. Na Kampě, přístupná třemi mosty, byla další dvoudílná stromovka, cestami geometricky dělená a v přední části mající centrálně situovaný raně barokní pavilón, dodnes v architektonicky devastované podobě existující. Jinak veškerá ornamentální dispozice zahrady zanikla pod jednotícími trávničky na Kampě a tělovýchovným cvičišťem na místě bývalou vojenskou správou zničené části před palácem.

Za stejných okolností zanikla roku 1851 zahrada Černínského paláce na Hradčanech, do vrcholně barokní francouzské podoby včetně nového čelního pavilónu od Anselma Luraga opět v letech 1747–1749 uvedená po válečné devastaci roku 1742. Kasárny, v něž byl palác po roce 1851 proměněn, zahradily úplně jeho zahradní areál včetně schodišť a bazénů od kameníka D. Rappy, opravených kdysi Josefem Laueremmannem, a teprve nová doba v nové podobě revokovala na základě zjištění někdejšího stavu její půvab zásluhou architektů Pavla Janáka a Otakara Fierlingera (1934–1935).

Všechny uvedené zásahy do zahradního fondu královské Prahy, ať jde o romantickou náladu a zaujetí pro čistou přírodu či důsledky josefínských reforem, nezname-

Vesnice Bubeneč, olej A. Mánesa, kolem 1825 (snímek J. Janatková)

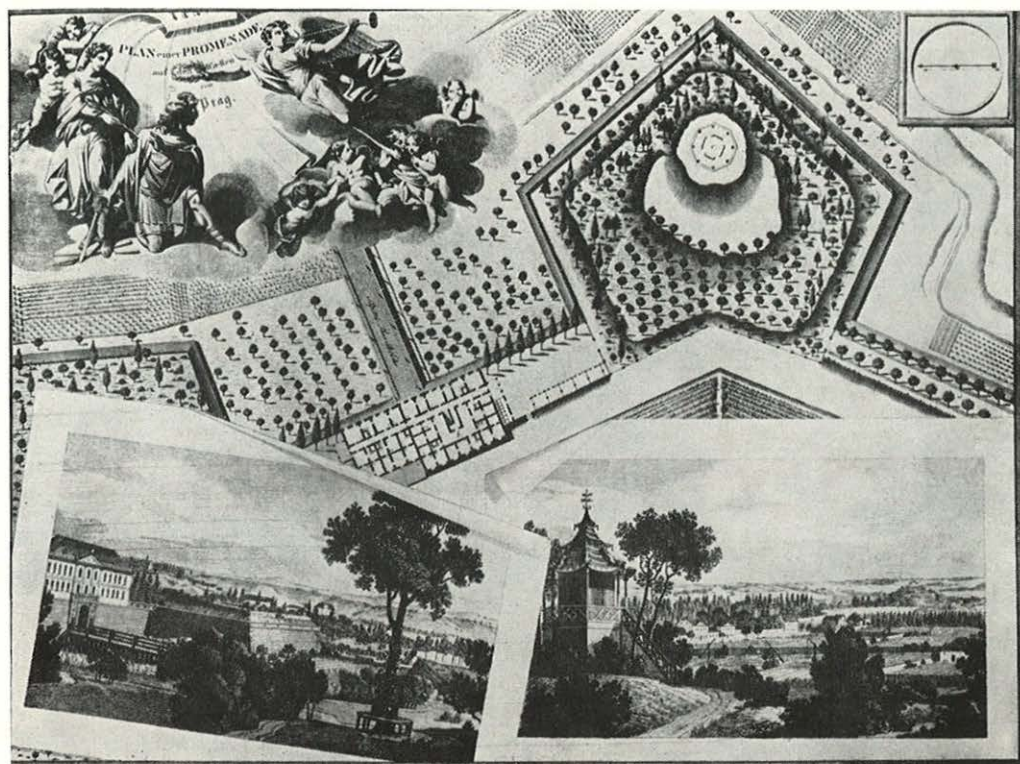
naly nic proti nelibostnému a kořistnickému vyhlazování zahradních parcel v důsledku teritoriálního rozvoje Prahy druhé půle 19. století. Žádné nové veřejné sady, žádné zahrady nových vil či ony vytvořené ze zbytků vegetace uvnitř nových domovních bloků ani uliční stromové aleje nemohou odčinit zkázu toho, čím právě onen romantický přístup k začlenění vegetace do městského organismu učinil Prahu počátkem 19. století tak krásnou, zdravou a přitažlivou.

A bylo toho nemálo, jak uvádí *Schematismus für das Königreich Böhmen für das Jahr 1795*, kdy se proces osazování města a jeho okolí novou bujnou vegetací teprve rozbíhal. Řada dochovaných vedut z období klasicismu dokazuje přímo i nepřímo nádherný obsah zeleně uvnitř i na vnějšku Prahy první půle 19. věku. S nostalgií hledíme na velkolepý pražský pohled Josefa Šembery z roku 1831, zobrazující panoráma města z vrchu Petřína a daleko za hranice Prahy k Chuchli, s venkovským ještě Smíchovem. Uchvacuje nás akvarel Karla Postla z roku 1810 s tímž námětem i jiný s pohledem na Špitálské pole, budoucí Karlín, tehdy ještě rozlehlou zahradnickou enklávu. Poutá nás Gustavova tušová kresba Nuslí z doby kolem 1815, předvádějící nedotčenou venkovskou scenérii, i olej Antonína Mánesa z doby okolo 1830 s pohledem na vesnickou Bubeneč okolo Sv. Gotharda. Nelze tu vypočítat všechny ty výtvarné dokumenty, vyvěrající z nadšení pro krásné město a jeho vegetabilní bohatství.

Vznikají v době vrcholného zaujetí pro začlenění krás přírody do města, ale zároveň na prahu doby, která ušlechtilý cit potlačuje hledisky civilizace, kapitálu a zcela jiného komfortu, než jaký skýtá požitek z vnímání stromová, zelených ploch či květinových útvarů.

V době, kdy Postl maluje Špitálsko, kartounka Arona Przibrama likviduje nejpozoruhodnější zahradní kreaci období pražského klasicistního romantismu tzv., Růžové údolí knihtiskáře Ferdinandy ze Schönfeldů, založené roku 1787 na místě zrušeného hřbitova u kostela sv. Pavla a domu v pozdější Pobřežní ulici, čp. 224. Byl to anglický přírodní ovocný sad, komponovaný na způsob mapy českého království, kde vegetace a voda vyznačovala hory, řeky, rybníky i města a jednotlivé kraje Čech, vše ve správných proporcích a vzdálenostech. Pro rekreaci návštěvníků tu byl letohrádek a tančírna a u vchodu bylo alegorické sousolí zobrazující smír Žižkův s Pražany. Zakladatel se však dlouho z této kuriozity netěšil. Už roku 1799 se odstěhoval do Vídně a zahrada byla vzápětí rozparcelována pro průmyslové účely jako první oběť rostoucí ziskuchtivosti a nové zástavby, která, byť držena dlouho v ušlechtilých formách pozdního klasicismu, vytlačila přírodní charakter této oblasti k velké lítosti K. V. Zapa, který už roku 1848 v likvidaci zeleně v městě pocítoval oprávněnou citelnou estetickou újmu.

Schönfeldův Růžodol navazoval při pobřeží Vltavy na souvislý pás zahrad, které se táhly po obvodu Nového Města pod jeho šancemi, po nich i za nimi. Ostatně místní pojmenování Na Florenci se také vykládá od latinského „kvěsti“. Na Růžodol za silnicí, procházející Poříčskou branou navazovala Teissingrova zahrada tam, kde je dnes často diskutovaný krásný dům klasicistní U Ehrenburgů (Desfourský) čp. 1023. Dále byla zahrada Boubelovic, za Novou branou, při konci dnešního náměstí Gorkého, byly od roku 1816 půvabné Krennovy sady, na ploše nádraží Praha-Střed byla zahrada Čapkova, dále na dnešním náměstí Gorkého zahrada Francká (čp. 984) a oblíbená zahrada U Kominíků (čp. 982), jež se táhla až k dnešním Vrchlického sadům. Podle

Plán Nové promenády na hradbách Nového Města od A. E. Stache, 1817 (snímek J. Janatková)

anonymního návštěvníka Prahy z roku 1835 to byla zahrada, „která od pěti let značně získala stromořadími, jež mají ozdobné besídky a vkusně sestříhané záhony. Též se zde naskýtá překvapivě příjemná vyhlídka na promenády na valech před Novoměstskou branou, jež jsou ve večerních hodinách hustě posety procházejícími a jejichž svahy jsou lemovány dlouhými alejemi“. Zmíněné „promenády“ vznikly postupně v dvacátých a třicátých letech podle projektu zahradníka Josefa Fuchse a starého plánu A. E. Stacheho (kolem let 1815–1817) na hřebenu barokních šancí. Byly to vedle Chotkových sadů vlastně první nové pražské veřejné sady, kde architektonicky vysazená vegetace se vzrostlým stromovým podél cest byla oživena chrámky, pavilóny a altány (z vyobrazení je znám i čínský pavilón, který byl na baště sv. Kryštofa u bývalé Špitálské brány). V osmdesátých letech byl zbytek těchto „promenád“ před hlavním nádražím přepracován zahradním architektem Fr. J. Thomayerem v nové veřejné sady, dnes zvané Vrchlického. Zahrada U Kominíků byla podle anonyma velmi oblíbena a tak se nedivíme, že skončila jako zahrada hospodská. Věříme, že to bylo prostředí příjemné, neboť dále na tuto zahradu navazovaly další, jako Klauserova zahrada (čp. 960), dále Servitská zahrada (čp. 957) při ulici Jeruzalémské a konečně proslulá Růžová zahrada, z níž se dodnes zachovalo jen pojmenování ulice.

Partie z Kanálky na akvatintě A. Pucherny, kolem 1820 (snímek J. Janatková)

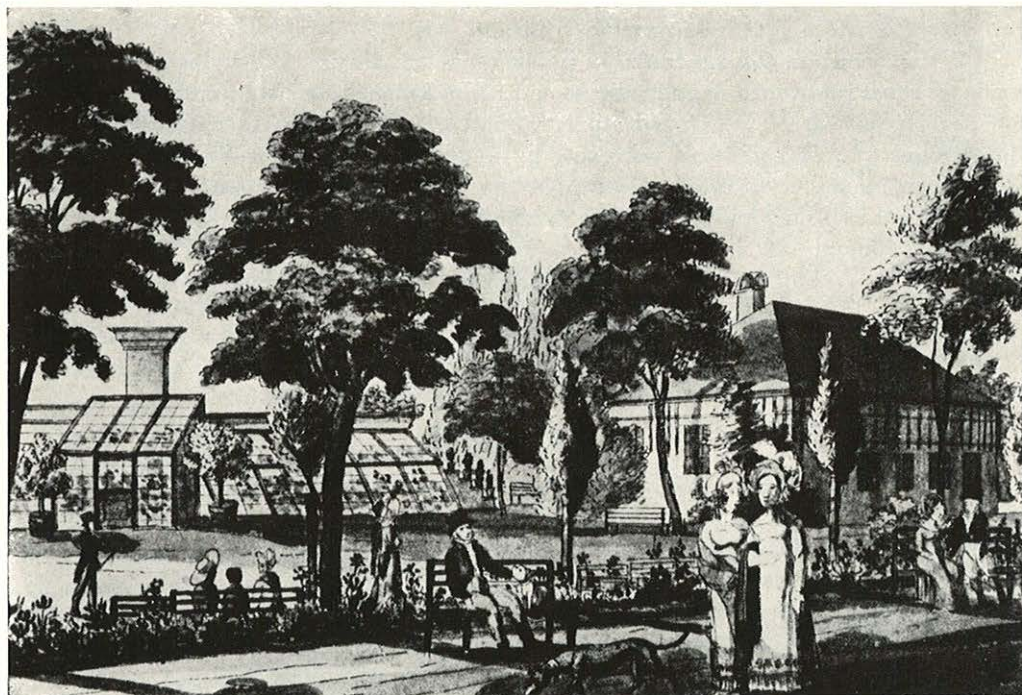
Největší souvislé zahradní enklávy vytvořil romantický obdiv k nedotčené přírodě za zmíněnými šancemi na území dnešních Vinohrad. Rozlehlé plochy polí, zahrad a vinic dávaly neomezené možnosti organizovanému zahradnímu podnikání, podněcovanému i výskytem minerálních pramenů. To byl příklad Pštrosky, o níž zmíněný anonymní návštěvník Prahy roku 1835 zapsal, že vděčí za svůj vznik minerálnímu zřídlu, jež tam před několika lety vytrysklo. „Majitel zahrady (po němž je pojmenována) dal pak zbudovat prostorné a světlé lázně, jež se zdvihají uprostřed sadu jako v květinovém rámci. Jak koupelny, tak odpočívárny a chodby se podle potřeby mírně prohřívají vzduchem. Lázeňský dům i přilehlá budova mají byty pro lázeňské hosty. Třetí budova se zahradou a okrasným otevřeným chrámkem jsou pro „jídelní hosty“ (zejména v neděli a svátek).“

Pštroska se rozkládala severně od dolní části dnešní Vinohradské třídy a dále na ni navazovala tzv. Kanálka, největší a nejproslulejší zahradní dílo pražského klasicismu, založené roku 1781 Josefem Em. Canalem z Malabailly, nadšeným předsedou Vlastenecké hospodářské společnosti a přírodovědcem. Plán Prahy z roku 1835 zobrazuje situaci a rozlohu Kanálky, Puchernova akvatinta detail její scenérie (okolo roku 1820) a o její vnitřní dispozici a náplni mluví zápisy cizích návštěvníků. Roku 1787, kdy zahradu navštívil W. A. Mozart, ji anonymní německý návštěvník popisuje takto: „Od vchodu až na konec zahrady se po pravé straně od jednoho zahradního domku táhne rovný travnatý obdélník, střídavě posázený stromy a řadami tyčí se svítilnami. Uprostřed je vodní nádržka, v níž je chován indiánský havran, na konci pak voliéra s domácím i cizozemským ptactvem a domek s opicí. Pod tímto prostranstvím na svahu je park, ještě mladý, prořatý točitými pěšinami, po nichž se dojde k pomníku manželky

Canalovy a také k poustevně, umístěné na mírné vyvýšenině. Na druhé straně prostranství se táhne vinice, spojená se zahradou. Vše je oploceno.“ O padesát let později, roku 1834, Schiessler podle svého popisu Prahy zde viděl zahradu „v anglickém vkusu, obsahující vedle domácích i cizozemské byliny a keře. Chladivé křoviny se střídají se záhonky, pestré trávníky s ovocnými a kuchyňskými zahrádkami. Kaštiny tvoří vysokou klenbu, kde možno osvěžení nabrati a těšiti se z lidu, jenž toto místo oživuje.“ Podle jiných zpráv se tu chovaly i vzácné ryby a byl tu skleník, v němž i v zimě kvetly rostliny. Od roku 1790 se tu konaly pokusy zemědělské stolice pražské univerzity, prvního učiliště toho druhu v říši (byla tu posluchárna, v níž přednášel i Presl). Roku 1793 tu Canal zřídil vegetační a fyziologickou stanici a roku 1808 tu bylo založeno hospodářské výstaviště, které fungovalo ještě roku 1872.

Na Kanálku se napojovala další zahradní teritoria, usedlosti Saracínky s oranžerií, ovčínem a stájem a vyhlídkovým gloriem, Švihovky a Kuchyňky, dále pak byla Rajská zahrada. Tento celý zelený a svěží areál padl z valné částipostupně od roku 1890 za obět zástavbě vinohradského předměstí, které se vyvinulo zejména po roce 1903, kdy obec ke Kanálce přikoupila výše jmenované usedlosti a až na nevelké zbytky je dala rozparcelovat na staveniště. Z celého areálu dodnes zůstaly jen Riegrovy sady,

Skleníky ve Wimmerově zahradě na kresbě A. Gustava, kolem 1815 (snímek J. Janatková)

založené roku 1902, a část Rajske zahrady, zakoupená obcí roku 1883 původně na sad, avšak už roku 1885 proměněná v zásobní zahradu městských sadů.

Podobný osud stihl neméně rozlehlé území někdejších Wimmerových sadů, založených známým vojenským dodavatelem a zemědělským podnikatelem baronem Jakubem Wimmerem. Sady ležely jižně od Kanálky na ploše pod novoměstskými šancemi mezi silnicí Černokosteleckou (dnešní Vinohradskou) a tokem Botiče až za vinohradskou vodárnu. Podle plánu z roku 1832 bylo to celkem nezajímavé zelené prostředí, protať křížem krájem alejemi topolů a kaštanů, špalíry jabloní, růží apod., nesouvisle osázené stromovkami. Aleje byly rozmnoženy roku 1817. Julius Wilh. Fischer, který roku 1801 sady navštívil, je prohlašuje „za sady venkovské a nejnavštěvovanější. Jsou to pouhé aleje, jež vedou do Vršovic, v nichž však člověk nenajde žádný stín a žádnou lavičku“. To se shoduje s uvedeným plánem. Po smrti Wimmerově roku 1822 sady, které přece jen nepostrádaly zajímavé scenérie a vyhlídky na pražské panoráma, jak to zobrazuje akvatinta Antonína Pucherny z roku 1810, pustly. Roku 1857 Varnhagen von Ense, který sem přišel v doprovodu Václava Hanky, je označuje jako velmi zanedbané. Dlouho je připomínala zahrada restaurace Kravín. Zbytkem wimmerovské zahradní cnklávy jsou Čechovy sady, Bezručovy a hlavně Havlíčkovy sady včetně někdejšího parku vily továrníka Morice Gröbeho, kterýžto areál vznikl novorenesanční architektonickou kultivací Antonína Barvitia, Josefa Schulze a sochaře Bohuslava Schnircha po roce 1870. Jinak je celé území Wimmerových sadů rozparcelováno na činžovní výstavbu.

Totéž se stalo i v Bubenči se zahradou villegiatury, kterou založil Karel Ignác Clary-Aldringen v místech dnešního Krupkova náměstí. Zbyla jen plocha využitá dnes pro dětské hřiště a gotizující pavilón v ohradní zdi.

V zpětném pohledu na zaniklou pražskou zeleň, zhruba zde vylíčenou, nelze než vyslovit lítost nad touto nenahraditelnou ztrátou krásného a čistého prostředí, v němž žili pražští obyvatelé ještě před sto lety, nad nevyčerpatelnými možnostmi snadno dosažitelné fyzické i duševní rekreace, již nemohou nahradit žádné sebedokonalejší sady, kterými se hlavní město už od poloviny 19. věku snažilo odčinit obecný úbytek vegetace uvnitř i na periférii Prahy, zaviněný živelným stavebním podnikáním rozvíjejícího se velkoměsta. A tak dnešní Pražan musí nedotčenou přírodu a rekreaci hledat kilometry za Prahou, a to ještě za ztížených podmínek tělesných i psychických.